

Adelfons Henderickx en het activisme in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog

(Tweede deel^o: In 1915)

DIRK LUYCKX

In zijn boek *Flamenpolitik en aktivisme* schrijft L. Wils dat het activisme in Antwerpen niet zozeer het gevolg was van de polemieken aangaande de overgave van de stad in oktober 1914, dan wel van een bijzonder tijds-klimaat. Dat klimaat ontstond door de oproepen van de oorlogvoerende partijen tot tal van volkeren om zich van hun overheerser te bevrijden of om trouw te blijven en daarvoor later te worden beloond, alsook door het verzet van nationalistische Afrikaanders tegen de pro-Britse oorlogspolitiek van hun regering en parlement. In die sfeer zouden veel flaminganten zich buitenmate geërgerd hebben aan de uitlatingen van Nobelprijswinnaar Maurice Maeterlinck en enkele Franstalige journalisten en zijn gaan uitkijken naar meer substantiële uitspraken dan het “Vlamingen, gedenk de slag der Gulden Sporen” van koning Albert. Ook het uitblijven van een repliek van de Belgische regering op de Duitse Flamenpolitik is in zijn ogen bijzonder relevant. Maar het is vooral omdat nogal wat flaminganten niet meer dan een voorwaardelijke Godsvrede hebben aangehangen dat sommigen hem weldra opgaven.¹ Wij toetsten die stelling aan het relaas van het jaar 1915 in Adelfons Henderickx’ Oorlogsdagboek.²

Waarnemer te Antwerpen

Hoe keek Adelfons Henderickx in het voorjaar van 1915 aan tegen de houding van de Belgische regering ten tijde van de Duitse inval, tegen de bezetter, de gealliëerde bondgenoten van België en het patriottisme van zijn landgenoten? Regelmatig lezen we in zijn dagboek anti-Engelse en anti-Franse oprispingen. Dat Henderickx hoegenaamd geen anglofiel was, hoeft ons niet te verbazen. De Engelsen hadden amper dertien jaar voordien in de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) de onafhan-

(^o) Het eerste deel van deze bijdrage verscheen in WT, LV/1/1994.

1. L. WILS, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven, 1974, p. 104-105.

2. Wij troffen dit dagboek aan in het dossier van Cyriel Rousseu in het AMVC te Antwerpen. Het bevindt zich voortaan in het dossier Adelfons Henderickx, H504/H.

kelijke Boerenrepublieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat onder de voet gelopen. De afkeer in flamingantische kringen voor de Britse minister van koloniën, Joseph Chamberlain en de Engelse kapitalisten was dus nog groot. Op 6 januari 1915 vernam Henderickx op de redactie van de *Gazet van Antwerpen* van stichter-eigenaar Jules Van Tichelen dat de katholieke volksvertegenwoordigers Eugène Standaert (Brugge) en Alfons Van de Perre (Antwerpen), in ruil voor 50.000 fr, vergoeding van alle reiskosten en een levensverzekering, door de Engelse en Belgische regering belast waren met een zending naar Zuid-Afrika. Dat land was het enige Brits dominion dat aan Duits koloniaal gebied (Duits Zuidwest-Afrika) grensde. Nogal wat nationalistische Afrikaanders die slechte herinneringen aan de Boerenoorlog hadden overgehouden, waren tegen het plan van hun premier Louis Botha om op Brits verzoek die Duitse buurstaat aan te vallen. Uiteindelijk leidde dat tot een opstand van anti-Britten en pro-Duitsers onder wie de befaamde generaal Christiaan De Wet. Die had zich tijdens de Tweede Boerenoorlog bijzonder onderscheiden en was nadien met andere Boerengeneraals in Vlaanderen geweest om steun te zoeken voor de wederopbouw van zijn land. De opdracht van E. Standaert en A. Van de Perre bestond er ondermeer in de pro-Duitse groep der nationalistische Afrikaanders over de ware toedracht van de Duitse inval in België in te lichten. Adelfons Henderickx vroeg zich af wat “*die heren*” daar eigenlijk gingen doen: “*Als zij de Boeren maar niet tegen De Wet moeten gaan opruien, want dat ware van hunnentwege een flater van belang*”.³

Over de Franse bondgenoot was de katholieke politicus Henderickx al even negatief. Op 2 oktober 1914, bij het verschijnen van een artikel in *Het Handelsblad* over de plotse herleving van de godsdienstzin onder de Franse bevolking, noteerde hij vol misprijzen dat het wenselijk was dat in Frankrijk het godsdienstig gevoel waarlijk herleefde. Zo zouden de Vlamingen eindelijk verlost zijn van het Frans vrijzinnig cultuurimperialisme en van zijn waterdragers, nl. de fransgezinde paters en nonnen. Op 28 april 1915 dan weer betitelde hij de houding van de Duitse bezettingstroepen in Antwerpen als “*deftig*”: “*als het Franse officieren waren die hier bezetting hielden, gij zoudt wat aan knoeierijen zien*”.⁴ Bij het lezen van Henderickx’ oorlogsdagboek valt zijn milde ingesteldheid tegenover de Duitsers onmiddellijk op: voorbijtrekkende Duitse infanteristen zijn voor hem een tref-

3. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 6 januari 1915. Zelfs Louis Franck richtte na de onderdrukking van de rebellie van de Zuidafrikaanse generaals in naam van talrijke Vlamingen telegrafisch het verzoek tot premier Botha om het leven van de opstandige generaal Christiaan De Wet te sparen. “*De Wet is nog altijd de vriend van heel het Vlaamse volk!*”, *Antwerpsche Tijdingen*, 21 maart 1915.

4. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 2 oktober 1914 en 28 april 1915.

fend schouwspel en wekken de indruk van kalmte, vastberadenheid en Duitse macht; op 24 maart 1915 heeft hij het over de bewondering van de echte, overtuigde vlaamsgezinden én van de modale Belg voor de stoere Duitse cultuur en voor het organisatievermogen van Duitsland.⁵ Zijn besluit: *“De gevoelens van de echte, vooruitziende flaminganten waren bij de inval der Duitsers een mengsel van verontwaardiging, spijt en verrassing, zo bijna het geval van iemand, wiens hooggewaardeerde, deftige, ernstige broeder zich onverwacht aan een grove misdaad bezondigt”*.⁶

Evenals in het oorlogsdagboek van Stijn Streuvels treft de lezer in dat van Adelfons Henderickx, zeker wat het jaar 1915 betreft, geen massa feiten aan. Wel bevat het een peiling naar de stemming onder de bevolking, verder talrijke overwegingen van de schrijver zelf en tenslotte kritiek op alles en nog wat: het belgicisme van kardinaal Désiré Joseph Mercier, het sociaal profitaariaat onder de Belgen, het chauvinisme van nogal wat geestelijken, het verbeterd verzet van het Belgische leger tegen het Duitse leger tijdens de eerste oorlogsmaanden.

Wat dat laatste betreft, schrijft Henderickx dat na de inname van Luik door de Duitsers en het tweede Duitse ultimatum aan de Belgische regering⁷ de katholieke minister van Landbouw en Openbare Werken, Joris Helleputte, in de minister-raad tevergeefs had voorgesteld om de Duitsers vrije doortocht te verlenen, indien hulp van de bondgenoten uitbleef. Frans en August Van Cauwelaert hadden dat persoonlijk verklaard. Zelfs Charles Woeste was per koets van Brussel naar Antwerpen gereden om de gevluichte regering te overhalen een doortochtszone toe te staan ... zonder succes. Henderickx' mening was duidelijk: *“Onvoorzichtigheid, onbekooktheid, militaire grootheidswaan en fransgezindheid hebben ons land gebracht waar het nu is (...) Na Luik had men gehoor moeten geven aan het aanbod van de Keizer, daar de bondgenoten ons niet kwamen helpen (...) Algemeen wordt de gedachte vooruitgezet dat, moesten Beernaert en Leopold II aan 't bewind zijn geweest, het zo ver niet zou gekomen zijn”*.⁸ Dat misprijzen van Adelfons Henderickx voor de Belgische houding in de oorlog vindt o.i. gedeeltelijk zijn verklaring in de

5. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 1 en 24 maart 1915.

6. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 11 april 1915.

7. In zijn *Mémoires pour servir à l'histoire contemporaine de la Belgique*, dl. III, Brussel, 1937, p. 9-11, vertelt Charles Woeste dat hij op 7 en 8 september 1915 in Brussel benaderd werd met de boodschap dat Duitsland wel de gevechten met België wilde staken en dat hij die boodschap (geen concreet voorstel) op 9 september overbracht naar de Belgische regering in Antwerpen. Zie ook A.L. FAINGNAERT, *Verraad of Zelfverdediging?*, Kapellen, 1932, p. 95.

8. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 23 januari, 5 en 15 maart en 31 augustus 1915.

misnoegdheid van de kleine middenstanders – die behoorden tot Henderickx' politieke achterban – over het uitblijven van een vredesregeling. Die kleine zelfstandingen hadden het gedurende de oorlog inderdaad niet onder de markt. De parlementaire bespreking van allerlei wetsvoorstellen ten gunste van de kleine burgerij, voorzien in de maand november 1914, was door de oorlogsgebeurtenissen sine die uitgesteld. De meeste kleinhandelaars kochten op krediet voor drie of zes maanden. Wat in juli 1914 gekocht werd, moest dus in oktober van dat jaar of in januari 1915 worden afbetaald, maar sinds augustus 1914 was het handelsleven stilgevallen. Ze geraakten dus stilaan in nauwe schoentjes en moesten bovendien veel geld besteden aan de aankoop van voedsel i.p.v. aan de afbetaling van hun rekeningen. Daarbij kwam nog dat leveranciers en fabrikanten 5,5% nalatigheidsintrest vroegen. Het was bovendien helemaal niet zeker dat de kleine burgerij onmiddellijk na de vrede gouden zaken zou gaan doen. Velen onder die kleine burgers keken dan ook gespannen uit naar het einde van de oorlog.⁹

De eendracht raakt zoek

De katholieken worden geminoriseerd

Gedurende het ganse jaar 1915 was Adelfons Henderickx actief betrokken bij de werkzaamheden van allerlei hulporganismen van het Nationaal Comité voor Hulp en Voeding. Zo hield hij mee toezicht op de bloemverkoop en zetelde hij in het comité dat de klachten van de bakkers moest onderzoeken. Problemen waren er genoeg: de beschikbare voorraad bloem efficiënt en op sociaal verantwoorde wijze onder de bakkers verdelen, bemiddelen tussen gesyndiceerde en niet-gesyndiceerde bakkers, moeilijkheden voorkomen met de Amerikanen die wilden beletten dat de Duitsers zouden mee profiteren van hun voedselleveringen en geen herrie wensten met Groot-Brittannië. Het gevaar was bovendien niet denkbeeldig dat ook in de provincie Antwerpen de bakkerssector volkomen ten onder zou gaan: in verschil-

9. Tijdens de oorlog werden de belangen van de Antwerpse middenstand door twee organisaties verdedigd: de middenstandsvereniging De Kleine Burger richtte in januari 1915 in haar lokaal aan de Eiermarkt een inlichtingendienst in. In honderden gevallen werd die dienst om raad of om bemiddeling gevraagd om soms heel netelige kwesties te regelen, dikwijls tot voldoening van beide partijen: afgifte van rekeningen aan Belgen in het buitenland, betaling van huishuur door moedwillige huurders, het bekomen van voorschotten voor de heropbouw van geheel of gedeeltelijk vernielde eigendommen enz. De Intercommunale Commissie van haar kant organiseerde een Comité van de Middenstand dat zich vooral tot doel stelde (gratis) rekeningen te bezorgen aan Belgen in het buitenland en die landgenoten de middelen aan te wijzen om aan hun verplichtingen te voldoen. Zie: *Antwerpsche Tijdingen*, 26 januari, 17 en 19 februari en 24 maart 1915.

lende Vlaamse arrondissementen werd het brood verkocht in openbare depots, nadat het werd gebakken in de bakkerij die bij de aanbesteding de laagste prijs had geboden. Van het cliënteel van de gewone bakkers bleef daar uiteraard niets over.¹⁰

Vanaf juli 1915 verscheen Henderickx op de vergaderingen van de comités die belast waren met de regeling van huurgeschillen en vanaf september op die van het gloednieuwe woningcomité.¹¹ Aan de top van al die hulporganisaties was niet alles koek en ei. Tegenover de buitenwereld werd het Godsvrede-ideaal verdedigd, maar achter de schermen was de eendracht soms ver zoek. Zo bekritiseerden Henderickx en de katholieke burgemeester van Borgerhout Arthur Matthijs al in januari 1915, tijdens een vergadering van de arrondissementsafdeling van het Voedingscomité, het eigengereide optreden van de door Louis Franck beheerste Intercommunale Commissie en de onderlinge wedijver in de hulporganisaties.¹² Op 18 mei beklagde diezelfde Matthijs zich tegenover Henderickx over de ondermijningsstrategie van de liberalen, dit n.a.v. aanvallen op het gemeentebestuur van Borgerhout in de liberale pers. Beide mannen besloten contact op te nemen met de redacties van katholieke bladen zoals *Het Handelsblad* en *Gazet van Antwerpen* en met de liberalen een polemiek te beginnen.¹³

Op 12 juni kreeg Adelfons Henderickx bezoek van August Borms. Die toonde hem een artikel uit de *Düsseldorfer Lokal Anzeiger* dat handelde over een manifest van een *Parti National* en een *Appel aux Wallons*, waarin de inlijving van Wallonië door Frankrijk werd geëist. In zijn dagboek schreef Henderickx: “Onze franskiljonse

10. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 11 en 18 januari, 17 februari, 9 en 27 maart, 10 april 1915.

11. Op 10 februari 1915 had Moritz von Bissing via een Verordening “scheidsgerechtshoven” ingesteld. Die speciale rechtbanken zouden functioneren in alle gemeenten van meer dan 20.000 inwoners en kregen de uitsluitende bevoegdheid om huurgeschillen op te lossen. Voor kleinere gemeenten zouden die rechtbanken op kantonaal niveau georganiseerd worden met de vrederechter als voorzitter. De Belgen hebben o.i. getracht hun problemen zonder die Duitse uitzonderingsrechtbanken op te lossen door zelf gemeentelijke, kantonale en arrondissementele comités ter beslechting van huurgeschillen in het leven te roepen. Die comités stonden onder het toezicht van het Provinciaal Woning Comité (Comité des Logements). Dat was gevestigd aan de Meir nr. 48 en werd geleid door Isidoor Van Doosselaere, de voorzitter van het Bureau van Weldadigheid. Het verzamelde informatie over de woningbehoeften in de provincie Antwerpen, bemiddelde tussen noodlijdende of moedwillige huurders en eigenaars, verleende hen toelagen enz. Het Provinciaal Woning Comité stond op zijn beurt onder de bescherming van het Nationaal Komiteit voor Hulp en Voeding en van de Intercommunale commissie. Rijksarchief Antwerpen, Archieven van het Nationaal Comité voor Hulp en Voeding - prov. Antwerpen, bundels 1732, 1733 en 1735.

12. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 29 januari 1915.

13. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 18 mei 1915.

tegenstanders ontwapenen niet. Dat heet men Godsvrede (...)”. Onmiddellijk daarna constateerde hij dat ook op politiek vlak de Godsvrede niet werd geëerbiedigd. Vooreerst was er de recente uitlating “*dat er geen God is*” van het antiklericaal gemeenteraadslid L.A.M. Stroum in de gemeenteraad n.a.v. de beraadslaging over de voorwaarden tot aanneming van de stedelijke normaalschool. Wat zich in de Bevoorradings- en Hulpcomités afspeelde bevestigde dit. Henderickx beweert in zijn dagboek dat in het Antwerpse de liberalen en socialisten in al die comités over de numerieke meerderheid beschikten (1 of 2 katholieken tegenover 3 of 5 andersdenkenden) en dat zij de facto alléén bestuurden. De katholieke leden mochten enkel mee beraadslagen of vernamen later pas wat er door de vrijzinnige meerderheid was beslist. Het feit dat Louis Franck het katholiek gemeentebestuur van Deurne gedwongen had in het plaatselijk comité van de gemeente vertegenwoordigers van de drie traditionele partijen op te nemen was volgens hem symptoma-tisch voor de machtsongor van de vrijzinnigen.¹⁴

Toen Adelfons Henderickx op 31 juli deelnam aan de eerste vergadering van de comités die belast waren met de regeling van huurgeschillen, constateerde hij opnieuw dat liberalen de meerderheid uitmaakten. Daarenboven begonnen de beraadslagingen in het Frans.¹⁵ Op 3 augustus kwam Henderickx in zijn dagboek op die kwestie nog eens terug: vooral “*de kliek-Franck*”, i.c. Louis Franck en zijn jongere broer Antoine, worden door hem aangewezen als de drijvende krachten van het “*politieke mollenwerk der anti-klerikalen*”.¹⁶ Het doel van de liberalen was die partij te zijn “*vers qui ira la reconnaissance du peuple*”, aldus L. Franck zelf toen hij het had over de noodzakelijkheid om de huurkwesties door Belgen te doen oplossen. Ook *Ons Volk*, de spreekbuis van de Christelijke Vakverenigingen van het arrondissement Antwerpen, zou de partijdige samenstelling van comités en

14. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 12 juni 1915.

15. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 31 juli 1915.

16. Louis Franck had drie broers, Charles, François en Antoine. De eerste twee namen op het einde van de 19e eeuw de handelszaak van hun vader over – hij was behanger-garnierder en meubelverkoper. Zij bouwden de zaak uit tot een befaamde kunsthandel. Antoine, die veel jonger was dan zijn broers, werd in 1906 dokter in de rechten en kwam op het grote advocatenbureau terecht dat Louis had opgebouwd. Het was gevestigd aan de Schermerstraat en werd in de volksmond “het pleithuis” genoemd. De gebroeders Franck waren nauw betrokken bij de stichting van meerdere kunstverenigingen in het Antwerpse (De Maatschappij der Nieuwe Concerten, Kunst van Heden-L’Art Contemporain). François Franck was de drijvende kracht achter de wat anarchistische aandoende vereniging De Kapel. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bekleedde hij een leidende functie in het Antwerps Provinciaal Comité voor Hulp. Voor meer details over de familie Franck: J. Mertens. *De liberaal Louis Franck als jurist en vlaamsgezind politicus voor de eerste wereldoorlog* in: L. WILS (ed.). *Kopstukken van de Vlaamse beweging*. Kortrijk-Heule, 1978, p. 277-380.

commissies op de korrel hebben genomen.¹⁷ Bij nogal wat Antwerpse katholieken, ook bij Ad. Henderickx, lijkt de indruk te hebben bestaan dat dit alles de schuld was van een zwakke Alfons Ryckmans en van de afwezige katholieke leiders Frans Van Cauwelaert en Alfons Van de Perre. Die vonden het nu eenmaal belangrijker te opereren in het buitenland, ver van de Belgische en Vlaamse realiteit.¹⁸

De politieke touwtrekkerij bleef ook tijdens de volgende maanden voortduren. Op 1 september berichtte Henderickx dat het hoofdbestuur van het Woningcomité – dat pas in werking getreden was op bevel van de Intercommunale Commissie – was uitgebreid met een socialistische vertegenwoordiger, G. Laroche. Adelfons Henderickx, gesteund door de katholieke senator Louis Le Clef (Antwerpen), vroeg daarop de opname van een katholiek werkmanslid. Na een lange discussie besloot het hoofdbestuur bijna unaniem (alleen Henderickx stemde tegen) de Intercommunale Commissie te verzoeken geen nieuwe leden meer te benoemen in het Woningcomité zonder daarbij het hoofdbestuur te raadplegen en na de benoeming van G. Laroche geen andere leden meer op te nemen. Henderickx' verzoek was dus afgewimpeld. Drie weken later vernam hij van L. Le Clef dat, ondanks die beslissing, het Woningcomité toch nog was uitgebreid, ditmaal met een Borgerhoutse liberaal. Alfons Ryckmans porde Ad. Henderickx en L. Le Clef wel aan om tegen die benoeming te protesteren bij Louis Franck, maar deed zelf niets. Het overwicht van de niet-katholieken was nu nog groter.¹⁹

Het wantrouwen neemt nog toe

De allergie van Adelfons Henderickx voor de toenemende liberale en socialistische invloed werd nog aangewakkerd door andere elementen. Vooreerst door de geruchten dat in Le Havre druk gewerkt werd aan de vorming van een regering van nationale eenheid. Van de uitbreiding van de katholieke regering met liberalen en

17. Het door Ad. Henderickx aan zijn dagboek toegevoegde exemplaar van dat blad ontbrak. Nummers van de jaargangen 1914 (najaar), 1915, 1916, 1917 en 1918 bevinden zich noch in het Kadoc of de Antwerpse Stadsbibliotheek, noch in de collectie Henderick-Vervliet van de Leuvense universiteitsbibliotheek.

18. De volgende dag kreeg Henderickx burgemeester Matthys nog eens over de vloer. Ook die beklagde zich over de partijdige samenstelling van de hulpcomités en commissies. Matthys verklaarde verder dat, toen Louis Franck de dienstdoende burgemeester van Merksem F.V. Roosens verweet in zijn gemeente aan politiek te doen, deze had gerepliceerd "*dat het de liberalen van Merksem zijn die politiek maken.*" AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 3 en 4 augustus 1915.

19. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 1, 20 en 24 september 1915.

socialisten – de katholieke partij droeg sinds 1884 al ruim dertig jaar alléén regeringsverantwoordelijkheid – verwachtten de flaminganten niets goeds. Integendeel: eerder een nog slechtere toepassing van de taalwetten en nog meer anti-Vlaamse manoeuvres in het parlement. Het was in het verleden al moeilijk genoeg geweest om van de homogeen katholieke regeringen Vlaamse gunsten af te dwingen.²⁰ De staking van de Antwerpse pers maakte het allemaal nog erger. Ze hing al lang in de lucht omdat de dagbladen door de bezetter verplicht werden berichten van het agentschap Wolff op te nemen. In hun ogen was dat in strijd met de Conventie van Kontich. Daarin was overeengekomen dat de pers wel onder censuur zou staan maar niet verplicht kon worden te schrijven wat de bezetter haar zou opleggen. Toen de hoofdredacteur van de katholieke *La Presse* in naam van de Antwerpse pers bij de Duitse Generaal-Gouverneur Moritz von Bissing protesteerde, vond hij schijnbaar enig gehoor, maar al na enkele dagen kregen de kranten opnieuw het bevel Duitsgezinde artikelen op te nemen. Het resultaat was dat de staking werd doorgezet. Volgens Henderickx wilden vooral *Gazet van Antwerpen* en *La Presse* staken. *Het Handelsblad* stemde tegen. Die krant werd namelijk door de bezetter ondersteund door de dagelijkse aankoop van 750 exemplaren voor de krijgsgevangenen. *De Nieuwe Gazet* gaf aanvankelijk de indruk toch te willen blijven verschijnen, maar deed dan uiteindelijk toch mee. Ze wilde niet beschuldigd worden van Duitsgezindheid en had schrik: in de stad vertelde men dat verkopers van *Het Vlaamsche Nieuws* – dat bleef verschijnen – op straat werden afgeranseld.²¹ Toen Henderickx op 28 september bezoek kreeg van John Van Dijck, bestendig secretaris van het Verbond der Christene Vakverenigingen van Antwerpen, hoorde hij de anti-Duitse Van Dijck tot zijn verbazing klagen over het niet meer verschijnen van de Antwerpse katholieke bladen. De socialistische *Vooruit* die in het etappegebied onder veel strengere Duitse censuur was blijven verschijnen, werd nu in Antwerpen vlot verkocht “en er is geen tegengif voor”, klaagde de vakbondsman. De Gentse *Vooruit* werd ook in de buitengemeenten op grote schaal verspreid. Het enige verweermiddel waarover de katholieken beschikten was het Gentse dagblad *Het Volk*. Daarom zou men dat blad ook in Antwerpen trachten te verkopen. In de ogen van Henderickx was de staking van de Antwerpse dagbladen een grote politieke flater die de beïnvloeding van de bevolking door de andersdenkenden nog versterkte: de *Gazet van Antwerpen* had dat werk ook kunnen doen.²² Een laatste element dat ongetwijfeld Henderickx’ politieke houding tijdens de oorlog mee heeft bepaald, was zijn vrees dat de katholieken na de oorlog met lege

20. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 12 juni 1915, “Dan zal de flamingant (?) Helleputte wel uitvallen (...) maar die is mans genoeg om er iets op te vinden en toch te blijven.”

21. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 13, 14 en 17 juni 1915.

22. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 28 september en 24 december 1915.

handen voor de kiezers zouden moeten verschijnen, in tegenstelling tot de liberalen en de socialisten. Laatstgenoemden zouden het algemeen stemrecht wel krijgen. De liberalen trachtten ondertussen de aantrekkingskracht van hun partij te vergroten door zich in de talrijke hulpcomités als weldoeners van het Belgische volk op te werpen. Ik kan mij heel goed voorstellen dat het Duitse plan om de Gentse universiteit te vernederlandsen advocaat Henderickx aangenaam in de oren heeft geklonken, vooral toen duidelijk werd dat in het internationaal recht wel wat argumenten te vinden waren om die Vlaamse verwezenlijking juridisch te funderen.

Over activisme, passivisme en Vlaamse eendracht

De Godsvrede is dood

Wat leert het oorlogsdagboek van Adelfons Henderickx ons over het ontstaan van het activisme in Antwerpen?²³

Op 9 oktober 1914 om 17u.40 ondertekende een Antwerpse burgerlijke delegatie o.l.v. volksvertegenwoordiger en gemeenteraadslid Louis Franck in Kontich de overgave van de vesting Antwerpen. Die was in de nacht van 8 op 9 oktober door het Belgisch leger ontruimd en had gedurende dertig uur een zwaar Duits bombardement moeten trotseren. Evenals Brussel was Antwerpen in de ochtend van 9 oktober een open en onverdedigde stad. Pas dan kwam de burgerlijke overheid van de stad tussen om een beschieting te doen ophouden die voor de Belgische verdediging nutteloos was. Dat belet niet dat de ondertekenaars van de Conventie van Kontich (Louis Franck, senator Alfons Ryckmans en burgemeester Jan De Vos) nadien door onbekenden in het naamloos pamflet *La vérité sur la capitulation d'Anvers* voor verraders werden uitgescholden en ervan beschuldigd werden verantwoordelijk te zijn voor de internering in Nederland van een deel van de Antwerpse vestingtroepen. Dat pamflet gaf zich uit voor een kopie van een artikel uit het Amsterdamse blad *De Tijd* en werd, aangevuld met bijzonder scherpe

23. Bij de lectuur van Henderickx' dagboek werden we meer dan eens gehinderd door het feit dat het bewaarde exemplaar van dat dagboek een getypte kopie van het origineel is. Blijkbaar heeft de typist moeite gehad met Henderickx' handschrift: af en toe werden namen foutief gespeld of pas nadien in een ons onbekend handschrift ingevuld, soms ontbreken woorden. Vooral het feit dat het voorlopig onvindbaar origineel heel wat nota's en brochures bevatte die wij niet konden raadplegen – Henderickx zelf verwijst er voortdurend naar – is voor de onderzoeker een spijtige zaak. Het dagboek stelde ons toch in staat om een beter inzicht te verwerven in het groeiend radicalisme van volksvertegenwoordiger Henderickx in bezet Antwerpen.

commentaren, overgenomen door *La Métropole* dat in Londen verscheen. In zijn dagboek gaat Henderickx op die kwestie niet diep in. Begin februari 1915 signaleert hij wel dat Alfons Ryckmans hem “*iets koddigs*” had verteld: Ryckmans was naar de redactie van *De Tijd* getrokken en kwam daar tot de ontdekking dat in dat blad nooit een aanval op hem, L. Franck en J. De Vos was afgedrukt. De hele zaak was verzonnen door grappenmakers of door kwaadwilligen die de stad Antwerpen in een pro-Duits daglicht wilden plaatsen. Henderickx zelf lijkt in een stunt van grapjassen te hebben geloofd.²⁴

Toen August Borms op 23 januari 1915 in *Het Handelsblad* de Vlamingen waarschuwde voor een samenzwering van Vlaamshaters tegen hun volksbestaan, reageerde Henderickx in zijn dagboek nochtans geïrriteerd. Ook andere Antwerpse en Gentse flaminganten waren opgeschrikt. Op 14 februari pleegden zij overleg ten huize van Pol de Mont, conservator van het Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen. De aanwezigen waren het erover eens dat, zolang de oorlog duurde, alles moest vermeden worden wat tweedracht onder de burgers zou kunnen doen ontstaan. Zij rekenden erop dat de Belgische regering de loyauteit en de offerbereidheid van de Vlamingen zou belonen met het inwilligen van de Vlaamse eisen, in de eerste plaats de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Oogarts Reimond Speleers, de enige aanwezige Gentenaar, had Henderickx de dag voordien ingelicht over de stemming in Gent. Daar had het plan van enkele jonge radicalen – Jong-Vlamingen – om met Duitse hulp het Vlaamsgezind dagblad *De Vlaamsche Post* uit te geven, geleid tot een conflict met de traditionele partijflaminganten van die stad.²⁵ Adelfons Henderickx bracht de kwestie van de anti-Vlaamse verdachtmakingen ook ter sprake tijdens de bestuursvergadering van de Antwerpse Davidsfondsafdeling op 28 februari. Hij riep de bestuursleden op trouw te blijven aan hun Vlaamse idealen en ze te verdedigen tegenover kortzichtige landgenoten, hun rechten te handhaven tegenover de bezettende macht en door niemand aan hun nationaliteit te laten tornen. Het ganse bestuur van de afdeling bracht daarna hulde aan voorzitter Jan Van Menten, die ook hoofdopsteller was van het onder Duitse censuur verschijnende *Handelsblad*. Het

24. *Antwerpsche Tijdingen*, 13 januari, 19 februari en 3 maart 1915; AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 20 januari en 8 februari 1915. Volgens L. WILS, *Flamenpolitik [...]*, p. 77-78 werd *La vérité [...]* opgesteld op de redactie van de activistische *Gazet van Brussel* of in de kantoren van het gouvernement-generaal te Brussel. Het pamflet diende de Vlamingen ervan te overtuigen dat Antwerpen bij een tegenoffensief van de Geallieerden zou worden platgeschoten op aanstoken van Walen.

25. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 13, 14 en 15 februari 1915. Zie ook D. Vanacker. *Het activistisch avontuur*, Gent, 1991, p. 41-42 en 76-77.

verslag van de vergadering werd ten teken van protest in *Het Handelsblad* gepubliceerd.²⁶

Toen Henderickx op 15 maart lucht kreeg van het plan van o.m. senator Alfons Ryckmans om een Nationale Partij te stichten “*die ook de Vlaamse kwestie zou laten rusten en die niets meer dan stoffelijke, en geen geestelijke belangen meer zou behartigen tot groot voordeel der arrivisten en andere financiers*”, reageerde hij heel wantrouwig: de liberalen versterkten heimelijk hun positie en hij wenste geen “*métier de dupe*” te zijn.²⁷

Wanneer hij dan midden juni via Borms het Duitse krantenartikel over het manifest van een *Parti National* en een *Appel aux Wallons* onder ogen kreeg, bestond er voor hem geen twijfel meer: de Godsvrede werd door franskiljons, liberalen en socialisten niet langer geëerbiedigd. Verdeeldheid onder de flaminganten moest dus zoveel mogelijk voorkomen worden.

Passivisme of activisme?

In het voorjaar van 1915 stond Adelfons Henderickx vrij negatief tegenover het optreden van Frans Van Cauwelaert in Nederland. Op de belofte van koning Albert I aan Van Cauwelaert dat er na de oorlog voor Vlamingen en democraten meer gelijkheid moest komen en op de conclusie van Frans Van Cauwelaert dat de Vlamingen dan eindelijk hun taalrechten zouden krijgen, reageert hij in zijn dagboek bijzonder sceptisch: “*Als 't maar waar is!*” Toen Henderickx op 24 april dr. Nuijens²⁸ ontmoette op een begrafenis en die “*om stemming te maken*” ver-

26. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 28 februari 1915; L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging. Deel II: Geschiedenis van het Davidsfonds 1914-1936*, Leuven, 1985, p. 31-32.

27. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 15 en 17 maart 1915.

28. Frans Nuijens (1851-1927) was geneesheer te Antwerpen. Hij was gedurende enige tijd voorzitter van de Nederduitse Bond van Antwerpen en van 1895 tot 1899 gemeenteraadslid. Hij speelde ook een vooraanstaande sociale rol als lid van het Studie- en Propaganda-Komitee van Vrede Hoogstraat dat onder de leiding van P.J. Backx stond en vijftintig jaar lang de leiding had van de christelijke sociale beweging in Antwerpen en omgeving. In dat midden ontstond het Verbond der Christene Vakverenigingen van Antwerpen en Omstreken. Nuijens was er voorzitter van in opvolging van P.J. Backx (1909-1911). Kort na de oorlog schreef hij de pamfletaire brochure *Wat Duitschland in 't schild voerde met België*, Antwerpen, 1919, waarin hij de talrijke verklaringen van Duitse gezagvoerders betreffende de onbaatzuchtigheid van hun oorlogsdoeleinden en hun eerbied voor de zelfstandigheid van de kleine Europese volkeren trachtte te weerleggen.

klaarde “dat men in Holland de verzekering onder de Vlamingen had bekomen dat na de oorlog onze regering ons al onze taalrechten zou toekennen, in de eerste plaats de Vlaamse Hogeschool”, antwoordde Henderickx dat hij daarvan niets geloofde, maar dat hij dacht dat Frans Van Cauwelaert zich weer eens om de tuin liet leiden, zoals dat het geval was geweest in de kwestie van de legerwet en van de schoolwet kort voor de oorlog. Op Nuijens’ uitlating dat na de oorlog katholieken, liberalen en socialisten waarschijnlijk een zakenkabinet zouden vormen dat enkel oog zou hebben voor het economisch herstel van het land en het algemeen stemrecht zou invoeren, reageerde Henderickx cynisch: “En van Vlaams recht natuurlijk geen spraak meer”.²⁹

Op 30 mei ging een uitgebreide vergadering van Antwerpse, Lierse, Brusselse en Gentse flaminganten door ten huize van de conservator van het Vleeshuis, Frans Claes. Ook Adelfons Henderickx was aanwezig. In zijn dagboek vonden wij een beknopt verslag van de besprekingen. De talrijke vlaamsgezinden werkten die dag aan een manifest aan de Belgische regering om rechtsgelijkheid te verkrijgen voor het Vlaamse volk. Verder beraadslaagden de aanwezigen over een manifest van de Lierse tak van het Algemeen Nederlands Verbond, gericht aan de Vredesconferentie die een einde zou maken aan de oorlog en waarin werd aangedrongen op zelfbestuur voor Vlaanderen. Verder kwam ook een tekst van de Antwerpse onderbibliothecaris Maarten Rudelsheim ter sprake. Die tekst moest het activistische manifest van de Lierenaars vervangen. De Lierse Jong-Vlaming Reimond Kimpe en August Borms hebben hier een activistische doorbraak trachten te forceren.³⁰ Henderickx was bereid om aan de opstelling van dat laatste manifest mee te werken omdat het zou kunnen dienen als basis voor een petitie aan de Belgische regering bij haar terugkeer. Toen Kimpe evenwel opmerkte dat het zijn bedoeling was de Vlaamse zaak aanhangig te maken bij de buitenlanders in het vooruitzicht van een mogelijke verandering van regime, protesteerde Henderickx: als Belg wilde hij zo’n verandering niet eens mogelijk achten. Tenslotte werd een commissie gevormd die een manifest aan de toekomstige Vredesconferentie moest opstellen.³¹

29. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 23 en 24 april 1915.

30. A.L. FAINGNAERT, *Verraad [...]*, p. 202-206. Volgens L. WILS, *Flamenpolitik [...]*, p. 102-104 werd in het manifest aan de regering art. 23 van de grondwet veeleer een hinderpaal voor dan een hulpmiddel tot de oplossing van de Vlaamse kwestie genoemd. Bestuurlijke decentralisatie zou het redmiddel voor Vlaanderen kunnen zijn. De regering moest in de Vlaamse onrust, opgewekt door de franskiljonse agitatie, zeker aanleiding vinden om na de oorlog de decentraliserende poli-tieke hervorming van de Belgische staat aan het parlement voor te stellen en nu reeds aan te kondigen. Zie voor het Lierse manifest: D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, p. 61.

31. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 30 en 31 mei 1915. De commissie vergaderde op 27 juni. Henderickx wenste dat het manifest in de eerste plaats het herstel van België zou vragen en daaraan het herstel van de Vlaamse rechten zou koppelen. Zie: AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 27 juni 1915.

Geen onvoorwaardelijk passivisme, wel eendracht

Op 21 juli verscheen in de Nederlandse pers een manifest van Frans Van Cauwelaert en andere Vlaamse leiders. Tien dagen voordien hadden Alberic Deswarte en René De Clercq, beiden redacteurs van *De Vlaamsche Stem*, ter gelegenheid van het Guldensporenfeest in een huldetelegram aan koning Albert de Godsvrede verstoord door hun vertrouwen uit te spreken in de bereidheid van het staatshoofd om “*het zelfstandige Vlaanderen in het onafhankelijke België te waarborgen*”. Hun handelwijze was door *Le XXe Siècle*, het blad van premier Charles de Broqueville, scherp bekritiseerd.³² De vlaamsgezinde socialist Camille Huysmans was wel bij de definitieve vastlegging van de tekst van het manifest-Van Cauwelaert betrokken geweest, maar had niet de kans gehad mee te ondertekenen. Zijn naam stond onder een gelijkaardig manifest dat te Brussel verscheen en mede was ondertekend door o.m. August Vermeylen en Louis Franck. In het manifest van Van Cauwelaert verklaarden de ondertekenaars geen afbreuk te willen doen aan de staatkundige eenheid van België, maar te hopen dat de koning, de regering en de Walen eindelijk tot het besef waren gekomen dat rechtsherstel voor Vlaanderen van wezenlijk belang was voor de binnenlandse vrede en de vooruitgang van het land. Op de dag van de bevrijding zelf zou de Vlaamse strijd worden hervat. Het Brusselse manifest wees Duitse gunsten af, riep op tot Godsvrede en betoogde dat sommige bladen in bezet België – daarmee werd vooral *De Vlaamsche Post* van de Gentse Jong-Vlamingen rond predikant Domela Nieuwenhuys bedoeld – onder de dekmantel van taalsrijd Duitse belangen dienden en geen enkele fractie van de Vlaamse Beweging vertegenwoordigden. Op 29 juli werd het manifest-Van Cauwelaert op een flamingantenvergadering ten huize van de vlaamsgezinde onderwijzer Albert Van Laar besproken. In tegenstelling tot de *Gazet van Brussel*, de enige Nederlandstalige activistische krant in Brussel, en het door August Borms geleide Antwerpse dagblad *Het Vlaamsche Nieuws* waren de aanwezigen van oordeel dat op dat manifest niet moest worden geantwoord. Henderickx en de anderen waren ervan overtuigd dat ook F. Van Cauwelaert en zijn medestanders, zoals A. Deswarte en R. De Clercq, van *Le XXe Siècle* op hun kop zouden krijgen. Zij zouden weldra wel tot het inzicht moeten komen dat een onverzoenlijke houding beter paste dan “*toegevingen en mooie woorden*”. Het resultaat was dat de vergadering F. Van Cauwelaert niet openlijk afkeurde: dat zou alleen maar tot tweedracht onder de flaminganten kunnen leiden.³³

Toen de dag nadien de liberale volksvertegenwoordiger Paul Lamborelle (Mechelen)

32. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 22 juli 1915.

33. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 29 juli 1915. Meer achtergrondinformatie over het manifest-Huysmans in D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, p. 51-52.

aan Henderickx het manifest-Huysmans ter ondertekening voorlegde ving hij uiteraard bot. Henderickx verklaarde dat hij helemaal geen verklaring meende te moeten openbaar maken en dan zeker geen zoals C. Huysmans en A. Vermeeylen die hadden opgesteld. Ook de liberale volksvertegenwoordiger Leo Augusteyns, die nadien bij Henderickx aanliep, beloofde voorlopig niets te ondertekenen. Een groepje Antwerpse flaminganten, geschaard rond Jozef Kamerling, verklaarde zich wel akkoord met het manifest-Van Cauwelaert.³⁴ Het feit dat zowel P. Lamborelle als volksvertegenwoordiger de Kerchove d'Exaerde (Antwerpen) omstreeks die tijd aan Henderickx vertelden dat men in Belgische kringen in Nederland (minister Pouillet) verwachtte dat de oorlog minstens nog een vol jaar zou duren, verklaart misschien ten dele Henderickx' onverzoenlijke houding. Hoe lang nog moesten katholieke flaminganten zoals hij zich als gedweë schapen blijven gedragen?³⁵ Op 25 augustus trachtte Louis Franck, in Antwerpen de officieuze gezagsdrager namens de Belgische regering, A. Henderickx en L. Augusteyns ertoe te overhalen een verklaring te ondertekenen waarin de hoofdstellingen van de Huysmans-verklaring werden geparafraseerd. Henderickx weigerde ook die verklaring-Franck te tekenen. Augusteyns deed vermoedelijk hetzelfde. *“Franck speelt de Botha, evenals de twee andere Vlaamse hanen”*, schreef Henderickx die avond in zijn dagboek. Nadien noemden de activisten de verklaring-Franck spottend het Marmottenmanifest, daarbij allusie makend op de wel bijzonder lange en diepe winterslaap die de voorstanders van de Godsvrede de radicale flaminganten wilden opleggen.³⁶

Begin oktober ontving Henderickx uitnodigingen voor een vergadering van het Davidsfonds op 3 oktober en één van de Nederduitse Bond van Antwerpen op 5 oktober. Hij was ervan overtuigd dat het de bedoeling was de Vlaamse verenigingen tot een loyaal Belgisch Godsvredestandpunt te overhalen nadat gebleken was dat nogal wat flamingantische leiders het Marmottenmanifest niet gunstig gezind waren. Tijdens de vergadering van de Nederduitse Bond ten huize van dokter Nuijens verdedigden Adelfons Henderickx en Arnold Hendrix, samen met scheepvaartexpert Lode Sips, zijn stelling: *“wij moeten noch de onbehandige en misdadige houding van de Post, noch die van de Marmotten volgen, maar als*

34. Jozef Kamerling was voor de oorlog voorzitter van de Vlaamse Wacht van Antwerpen. Die vereniging bestond vooral uit jonge, radicale flaminganten en streefde samenwerking na tussen alle Vlamingen, zonder rekening te houden met hun politieke, godsdienstige of wijsgerige overtuiging om voor de Vlamingen in België rechtsgelijkheid te bekomen.

35. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 30 juli 1915.

36. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 25 augustus 1915.

Vlaamsgezinde Belgen optreden en om eendrachtig te blijven de fouten die door sommigen van de ene en de andere strekking begaan werden, vergeven en vergeten".

Uiteindelijk werd een commissie benoemd om de kwestie te onderzoeken en een manifest van Antwerpse katholieke flaminganten aan de regering voor te bereiden. Dat manifest zou aan de regering worden overhandigd bij haar terugkeer. Volgens Henderickx waren Frans Nuijens, Lode Sips, Arnold Hendrix, Leo Bouchery en Henri Van Oeckel, een flamingantische vriend van F. Van Cauwelaert, en hijzelf lid van die commissie. Henderickx besloot zijn verslag van de bijeenkomst met de constatering dat de overgrote meerderheid van de aanwezigen gewonnen was voor de Bestuurlijke Scheiding. Het is duidelijk dat de Antwerpse flaminganten in 1915 weigerden een duidelijk standpunt voor of tegen het passivisme van Frans Van Cauwelaert in te nemen omdat velen onder hen, ook Henderickx, hoopten hem vroeg of laat te kunnen overtuigen en een Vlaams eenheidsfront te kunnen vormen tegen een onbetrouwbare Belgische regering van nationale unie. De dreiging met Bestuurlijke Scheiding zou dienen als stok achter de deur.³⁷

In het najaar van 1915 kwam de overhandiging van een algemeen flamingantisch manifest aan de regering opnieuw ter sprake. Op 10 oktober vergaderden de vlaamsgezinden daarover in café De Vlaamsche Leeuw aan de de Keyserlei. De ontwerp tekst van de commissie, met dat doel geïnstalleerd, werd er definitief vastgelegd en zou later aan een ruimere vergadering ter goedkeuring worden voorgelegd. In de voormiddag had Henderickx deelgenomen aan een bijeenkomst van een andere commissie. Leden waren o.m. Henderickx zelf en ook Lode Sips, mogelijk ook advocaat Emiel Wildiers. Ze beraadslaagde over de stichting van een Vlaamse partij. Adelfons Henderickx deed een voorstel: hij wilde een propaganda-campagne beginnen voor de Vlaamse gedachte en een partijprogramma voorbereiden voor na de oorlog. Op zondag 17 oktober stemden de Antwerpse flaminganten tijdens hun wekelijkse bijeenkomst in De Vlaamsche Leeuw met dat voorstel in. Of die laatste commissie veel vergaderd heeft weten we niet. Henderickx verwijst er in zijn dagboek slechts één keer naar, nl. op 22 oktober. De commissieleden brachten toen in De Vlaamsche Leeuw verslag uit van hun werkzaamheden. Lode Sips sprak er zich uit voor de annexatie van Frans-Vlaanderen.³⁸

De bestuursleden van de Nederduitse Bond zaten intussen ook niet stil. Op 26 oktober duidden zij Henderickx aan om de ontwerp tekst voor een manifest aan de regering op te stellen. De eisen van de Nederduitse Bond kwamen hierop neer: onmiddellijke maatregelen ter vernederlandsing van onderwijs, gerecht, leger en bestuur, zoniet: Bestuurlijke Scheiding. Het bestuur van de Bond verwierp zowel

37. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 3, 5 en 16 oktober 1915.

38. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 13, 17 en 22 oktober 1915.

het passivisme van F. Van Cauwelaert, C. Huysmans en L. Franck als het extreem nationalisme van de Jong-Vlamingen van Gent. Zij verklaarde zich, zoals Henderickx, vlaams- én belgischgezind en drong aan op eensgezindheid en verzoening in het Vlaamse kamp.³⁹

Het wordt tenslotte activisme

Uit de halstarrige weigering van Adelfons Henderickx om de manifesten van C. Huysmans en L. Franck te ondertekenen, uit zijn betrokkenheid bij de plannen om na de oorlog een Vlaamse partij te stichten en in een manifest van de Nederlandse Bond aan de regering desnoods Bestuurlijke Scheiding te vragen en uit zijn pogingen om openlijke vijandschap tussen passivistisch- en activistisch-gezinde Vlaamse leiders zoveel mogelijk te voorkomen, leiden wij af dat Henderickx in het najaar van 1915 duidelijk offensief dacht. Die houding is ongetwijfeld nog versterkt door volgende elementen. Vooreerst was er het ontslag van de atheneumleraar René De Clercq en de schrapping van kandidaat-leraar Antoon Jacob, beiden redacteuren van het in activistische zin geëvolueerde dagblad *De Vlaamse Stem*, bij K.B. van 5 oktober 1915. Vervolgens was er de zogenaamde affaire-Buisset: op 28 oktober 1915 signaleert Adelfons Henderickx in zijn dagboek de verschijning van een zogezegde brief die hijzelf zou hebben geschreven in het officieus orgaan van de Belgische regering in Le Havre, *Le XXe Siècle* en in de liberale *Indépendance Belge* te Londen.⁴⁰ De zogenaamde “brief” was in elkaar geflanst met behulp van uittreksels uit twee brieven van de wallingantische liberale volksvertegenwoordiger van Charleroi Emile Buisset aan Moritz von Bissing (5 maart 1915) en aan de redactie van *Het Vlaamse Nieuws* (14 augustus 1915). De briefvervalsers waren behendig te werk gegaan: de omwerking van de woorden van Buisset was een zo raak antwoord op diens verklaringen, dat het er helemaal de schijn van had dat ze van een vlaamsgezinde kwamen. Henderickx had zogezegd geschreven dat sinds het begin van de Duitse bezetting het Frans toch nog de voorrang had behouden op het Nederlands in de Duitse ambtelijke mededelingen op grond van het in maart 1915 door Buisset aan de Duitsers voorgespiegelde grondwettelijke principe dat het Frans de officiële landstaal van België was. En verder: dat het vooruitzicht om carrière te kunnen maken voor de Vlamingen toch geen dwingende noodzaak kon genoemd worden o.m. Frans te leren, dat het niet opging om Vlaamse kinderen die al Duits en Engels moesten studeren, te overbelasten met de studie van een derde, niet-Germaanse taal enz. *Le XXe Siècle* en

39. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 26 oktober 1915.

40. Manifestations Intempêtes, in: *Le XXe Siècle*, 22 oktober 1915.

Indépendance Belge knoopten aan Henderickx' "brief" tenslotte de conclusie vast dat zulk geschrijf vanwege de Antwerpse volksvertegenwoordiger niemand hoefde te verbazen. Sinds het begin van de oorlog had men van zijn kant al meermaals germanofiele uitlatingen moeten aanhoren.

Door die aanval op volksvertegenwoordiger Henderickx, politiek boegbeeld van het Katholiek Democratisch Verbond van Antwerpen, kon hij, en met hem al zijn kiezers, de hele Nederduitse Bond en de flaminganten van De Vlaamsche Leeuw, toch niet meer twijfelen aan het franskiljonse complot tegen Vlaanderen in het buitenland of nog langer de illusie koesteren dat met gematigde en loyale mensen zoals Frans Van Cauwelaert in de toekomst in franskiljons België nog iets zou kunnen worden bereikt. *Het Vlaamsche Nieuws*, het dagblad van August Borms en Rafaël Verhulst, wist wat het schreef toen het verklaarde dat de vlaamsgezinden allesbehalve het einde van de oorlog moesten afwachten om van België rechts-herstel voor Vlaanderen te bekomen.⁴¹ Voor Adelfons Henderickx was de teerling nu definitief geworpen. Zijn reactie was ongemeen heftig. In een lange lezersbrief, die op 6 november verscheen in *Het Vlaamsche Nieuws*, beschuldigde hij de franskiljons ervan eenzijdig en op talloze manieren de Godsvrede te hebben verbroken. Hij sprak zijn verwondering uit over de laattijdigheid van de reacties van de Vlamingen op die provocaties. Daarmee hechtte hij zijn onvoorwaardelijke goedkeuring aan het geschrijf van activistische bladen als *Het Vlaamsche Nieuws* en *De Vlaamsche Stem* tegen de zogenaamde franskiljonse haatcampagne in het buitenland. Hij veroordeelde de pogingen van sommigen om de Belgische neutraliteit op te geven en noemde een Bestuurlijke Scheiding "meer en meer onvermijdelijk". Loyauteit en vaderlandsliefde hadden tenslotte met de aard van de staatsstructuur niets te maken. Henderickx eindigde zijn repliek met een dringende oproep tot eendracht onder alle Vlamingen: in de huidige omstandigheden was tweedracht onder de flaminganten erger dan alle franskiljons geschreeuw.⁴²

Nog een versterkend element betrof het feit dat advocaat Emiel Wildiers, een collega en vriend van Henderickx, tevens voorzitter van de Antwerpse tak van het Algemeen Nederlands Verbond, het serieus aan de stok kreeg met zijn stafhouder Frédéric Delvaux en enkele prominente leden van de Antwerpse tuchtraad, nl. de magistraten Sulsberger en de Gimnée de Gottal. E. Wildiers had immers in naam van de ANV-afdeling Antwerpen bij Moritz von Bissing aangedrongen op de toepassing van de taalwetten door de Duitsers zelf. Er was in geen enkel opzicht

41. *Het Vlaamsche Nieuws*, 7 november 1915.

42. *Het Vlaamsche Nieuws*, 6 november 1915. Over de kwestie-Buisset zie ook: L. WILS, *Flamenpolitiek [...]*, p. 34-36.

sprake geweest van een verzoek vanwege E. Wildiers om met dwangmaatregelen Belgische staatsambtenaren te verplichten de taalwetten na te leven. De balie van Antwerpen zelf had bij de Duitsers ook aangedrongen op eerbied voor de Belgische wetten op het gerecht en daarom geprotesteerd tegen de oprichting van scheidsrechtshoven voor huurgeschillen. Waarom mocht het ene wel en het andere niet?⁴³

Op 28 november woonden talrijke Antwerpse flaminganten een vergadering bij in café Het Koninkse: o.m. August Borms, Arnold Hendrix, Henri Van Oeckel, Adelfons Henderickx en Lode Sips. Op verzoek van A. Hendrix sprak A. Borms er over het plan van de franskiljons om de Vlamingen te onderdrukken: *“Wij moeten ons voorbereiden om de aanval, die na de oorlog tegen ons zal worden ondernomen, af te weren”*. Ad. Henderickx trad het standpunt van A. Borms bij: *“Als in een naburig kamp de vijand tegen ons voorbereidselen maakt, ware het misdadig te slapen in het onze”*. De aanwezige H. Van Oeckel, die de aanvallen van A. Borms op F. Van Cauwelaert in *Het Vlaamsche Nieuws* afkeurde en betoogde dat onder de flaminganten geen tweedracht mocht gezaaid worden, werd door A. Borms de mond gesnoerd met het argument dat F. Van Cauwelaert mee schuldig was aan de afzetting van R. De Clercq en A. Jacob en beter van het toneel zou verdwijnen. Ad. Henderickx tenslotte stelde voor dat de Vlaamse verenigingen zouden trachten een Vlaams eisenprogramma op te stellen en propaganda zouden gaan maken voor de actieve Vlaamse Beweging. Twee weken voordien, op 14 november, was tijdens een vergadering ten huize van Frans Claes afgezien van het plan om een manifest aan de regering te zenden. De eensgezindheid terzake was helemaal zoek geraakt. Ad. Henderickx heeft er blijkbaar niet zwaar aan getild: in zijn dagboek laat hij dat feit onvermeld. De tijd van bedelen bij het Belgisch kabinet met Vlaamse manifesten was voorbij. Het zou veel lonender zijn de heren ministers in Le Havre met alle mogelijke middelen maximaal te bedreigen.⁴⁴

43. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 23 maart, 22 en 28 oktober 1915. Frédéric Delvaux (1834-1916) was liberaal volksvertegenwoordiger voor de Franstalige *Association Libérale*, de traditionele tegenstander van de Vlaamse Beweging.

44. AMVC, H504/H. Oorlogsdagboek Ad. Henderickx, 28 november 1915; L. WILS, *Flamenpolitiek [...]*, p. 102-104.

Besluit

De lectuur van Adelfons Henderickx' Oorlogsdagboek, jaar 1915, leert ons dat zelfs een nuchtere en ervaren politicus als Ad. Henderickx zich niet heeft kunnen onttrekken aan de overhitte atmosfeer van een oorlogsperiode. Aan de realiteit van een franskiljonse campagne tegen de Vlaamse Beweging heeft hij dan ook niet getwijfeld. Het wantrouwen dat daaruit voortvloeide werd nog versterkt door de groeiende invloed van liberalen en socialisten in de talrijke hulporganisaties, door de geruchten over de nakende opname van die anti-Vlaamse partijen in de Belgische regering en door August Borms met wie Ad. Henderickx meer dan eens contact heeft gehad. De invloed van het Duits pamflet *La vérité sur la capitulation d'Anvers* lijkt eerder gering te zijn geweest, maar het heeft mee het klimaat helpen scheppen waarin het activisme kon ontstaan. Dit alles heeft tot gevolg gehad dat de klassieke partijflaminganten van Antwerpen, ook Ad. Henderickx, al in de lente van 1915 onvoorwaardelijk passivisme verwierpen – dat hield toen nog geen breuk met F. Van Cauwelaert in – en begonnen te werken aan een manifest aan de regering. Daarmee wilden ze bij de terugkeer van de regering volledig rechts-herstel voor Vlaanderen bekomen, zoniet zouden zij federalisme gaan eisen. Over contacten met de Duitse bezetter lazen wij niets, over vijandige gevoelens tegenover de Belgische staat evenmin. Integendeel. Henderickx heeft altijd het herstel van de Belgische onafhankelijkheid gewenst. Wel is het een feit dat op het einde van 1915 een hervorming van de unitaire Belgische staat in federale zin in zijn ogen onvermijdelijk was. Henderickx' anti-Britse stemming wortelt duidelijk in de vooroorlogse geestdrift van de Antwerpse flaminganten voor de stamverwante Boeren van Zuid-Afrika. Het regeringsoptreden tegen de leraars R. De Clercq en A. Jacob, de aanval op zijn persoon in de regeringsgezinde pers en het franskiljonisme van zijn stafhouder F. Delvaux hebben Ad. Henderickx tenslotte overtuigd van de wenselijkheid van een offensief optreden en hebben tot zijn overstap naar het activisme geleid.

DIRK LUYCKX
ISSCHOTWEG 83, B-2222 ITEGEM